

<https://doi.org/10.62837/2024.9.291>

HƏQIQƏT MEHDİYEVA
Azərbaycan Tibb Universiteti
hmehtiyeva@internet.ru

DİL FAKTLARININ MÜQAYİSƏSİ YOLU İLƏ SPESİFİK ÇƏTİNLİKLƏRİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ARADAN QALDIRILMASI

İndiki elm və texniki tərəqqi əsrində bir neçə dildən məlumatı qəbul edib ötürmək xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma və münasibətlərin inkişafında zərurət kəsb edir. Bu əqli fəaliyyət növünün həlli üçün zəmin yaradır. Xarici dillərin tədrisi gənc nəslin təlim – tərbiyəsində dövlət əhəmiyyətli iş kimi diqqət mərkəzində durur.

Dövrümüzdə nəinki bir, hətta iki və daha artıq dil bilmək zəruri bir hala çevrilmişdir. Xarici dilləri öyrənən 18-19 yaşlı gənclərin təfəkkür fəaliyyətlərinin, psixoloji xüsusiyyətlərinin dəyişməsi qanuna uyğundur.

Tədrisin bütün mərhələlərində fonetik və qrammatik cəhətdən düzgün və səlis, leksik cəhətdən zəngin və dəqiq, məntiqi cəhətdən rəbitəli və ardıcıl nitgin əldə olunmasına cəhd göstərilir. Xarici dillərin tədrisində yaddaş möhkəmliyi əsas psixoloji amildir. Dil vərdişlərinin inkişafı müəyyən dil materialının mənimsəməsi əsasında mümkündür.

Söz ehtiyatının zənginləşməsi əksər hallarda səhvsiz olmur. Bəs bu halda tələbələrə necə kömək etməli? Onların səhvlərinin qarşısını necə almalı?

Əgər tələbələrə bir neçə mühüm anları əvvəlcədən göstərmək mümkün olsaydı, bu yalnız işin xeyrinə olardı. Çünki səhvlərin xəbərdarlığı ikitərəfli prosesdir. Burada həm öyrənən, həm də öyrədən şəxs fəal iştirak etməlidir.

İstər şifahi, istərsə də yazılı nitqdə tələbə etdiyi səhvlərin səbəbini nə qədər tez bilsə, ondan daha tez yaxa qurtarar və lazımı bacarıq və vərdişlərə vaxtında yiyələnər. Buna görə də elə bir tədris metodundan istifadə etmək lazımdır ki, o, tələbəni müstəqil müşahidəyə təhrik etsin, dil hadisələrini müəyyənləşdirsin, tipik səhvlərin səbəbini aydınlaşdırsın və nəhayət onlardan yaxa qurtarmaq yollarını axtarıb tapsın. Bu məqalədə linqvistik, metodik və psixoloji amillər əsasında dil hadisələrinin dərk edilməsinin proqnozu verilir.

Aşağıdakı məsələlərin tədqiqi əsas obyekt götürülməlidir.

- a) Azərbaycan auditoriyasında alman dili tədrisində tipik səhvlərin tədqiqi;
- b) Tipik səhvlərin qruplaşdırılması;
- q) Bu baxımdan dil faktlarının müqayisəsi yolu ilə spesifik çətinliklərin müəyyənləşdirilməsi və aradan qaldırılması yolları.

Məqalənin əsas məqsədi xarici nitqdəki səhvlərin dil faktlarında əks etdirməklə, dillər arasında uyğunluq və uyğunsuzluqları müəyyənləşdirmək və onların şərhini vermək, tələbələrin yazılı və şifahi nitqində tipik səhvlərin öyrənmək əsasında

Azərbaycan və alman dillərinin, yeri gəldikcə rus dilinin müqayisəli təhlilindən çıxış edərək spesifik çətinlikləri göstərməkdir.

Belə ki, qarşılaşdırma metodu əsasında alman, Azərbaycan və qismən də rus dillərinin qrammatik, leksik və fonetik hadisələri tutuşdurulur, fərqli və uyğun cəhətlər göstərilməklə yanaşı, çətinlik törədən hallar nəzərə çatdırılır.

Nitgin qrammatik aspektinin mənəmlənməsində əsas çətinlik öz mənaları ilə vəhdətdə götürülən marfoloji formaqların və sintaktik birləşmələrin qavranılmasındadır. Bu da hər iki dilin müxtəlif qrammatik qurluşa malik olmasındqan və onun ana dilindəki qrammatik vasitə-lərdən fərqlənməsindən irəli gəlir. Məqalədə əsas diqqət bir çox marfoloji və sintaktik vasitələrə cəlb edilir. Bu məqsədlə demək olar ki, Azərbaycan auditoriyası üçün daha çox çətinlik törədən nitq hissələri əhatə olunmuşdur. Sintaksisin tədqiqində əsas diqqət hər iki dilin sintaktik sistemindəki fərqli xüsusiyyətlərin aşkar edilməsinə yönəlmişdir.

Düzgün nitq qrammatikaya tabedir. Məhz buna görə də ilkin mərhələdə qrammatik qaydalar öyrənilməyindən məqalədə qrammatik uyğunluq və fərqlərə xüsusi yer verilmişdir.

Qrammatik səhvlər:

1. Nəqli cümlədə söz sırasında ortaya çıxan səhvlər. (Alman və Azərbaycan dillərində söz sırasında olan uyğunsuzluq nəticəsində) :

Im Winter war das Wetter kalt. əvəzinə Im Winter das Wetter war kalt.

Viele Kinder spielen am Sportplatz. əvəzinə Viele Kinder am Sportplatz spielen.

Müqayisə edək:

Qışda hava soyuq idi. İdman meydançasında çoxlu uşaq oynayırdı.

2. Sual cümlələrində söz sıralarında və sual sözlərinin işlədilməsində ortaya çıxan səhvlər (Alman və Azərbaycan dillərində söz sırasında olan uyğunsuzluq nəticəsində) :

Wann kommst du in die Schule?

əvəzinə

Du kommst wann in die Schule?

Bist du Student?

əvəzinə

Du bist Student?

Sən məktəbə nə vaxt gəlirsən?

Sən tələbəsən?

3. İsmi xəbərin bağlayıcı hissəsinin işlədilməsində ortaya çıxan səhvlər. (Azərbaycan dilində ismi xəbərin bağlayıcı hissəsinin ad hissəsinə qoşulması səbəbindən) :

Baku ist schön und groß.

əvəzinə

Baku schön und groß

Nach einer Stunde war der Tisch fertig.

əvəzinə

Nach einer Stunde der Tisch fertig.

Müqazisə edək:

Bakı böyük və gözəldir.

Bir saatdan sonra stol hazır idi.

4. Uzlaşmada ortaya çıxan səhvlər. (Azərbaycan dili xüsusiyyətlərinin alman dilinə köçürülməsi nəticəsində:

Die Schule hat viele Klassen.

əvəzinə

Die Schule hat viele Klasse.

Überal singen die Vögel.

əvəzinə

Überal singt die Vögel.

Müqayisə edək:

Məktəbin çoxlu sinifi var.

Hər yerdə quşlar oxuyur.

5. Əvəzlik, artikel, söznünün işlədilməsində isim, sifət və sairənin hallanmasında əmələ gələn səhvlər. (Ana dilinin təsiri altında və alman dilində qrammatik hadisələrin işlədilməsində möhkəm bilik və vərdişlərin olmaması nəticəsində:

Mein Zimmer ist groß. əvəzinə Meine Zimmer ist groß.

Es hat drei Fenster. əvəzinə Er hat drei Fenster.

Ich studiere an der Universität. əvəzinə Ich studiere an die Universität.

Da kam er in einen Garten. əvəzinə Da kam er in ein Garten.

Er wollte nach Hause gehen. əvəzinə Er wollte zu Hause gehen.

Sie sah einen Menschen. əvəzinə Sie sah ein Menschen.

Ein großes helles Zimmer. əvəzinə Ein großer helles Zimmer.

Ein goldener Fisch. əvəzinə Ein goldenes Fisch.

Müqazisə edək:

Mənim otağım böyükdür. Onun üç pəncərəsi var.

Mən Universitetə gedirəm. O, bir bağa gəldi.

O, evə getmək istəyirdi. O, bir adam gördü.

Bir böyük işıqlı otaq. Bir qızıl balıq

Yazılı qeydlərdə, xüsusən lüğətdə aşağıdakı səhvlərə rast gəlirik:

- isimlər artikelsiz və cəm formasında yazılır.
- fellər işləndikləri zaman formasında yazılır.
- sifətlər hallanmış formada yazılır.
- əvəzlilər hallanmış formada yazılır.
- fel prefiksləri ya unudulur, ya da sözləri ilə qarışdırılır.
- nisbi zərflər sual əvəzliləri ilə qarışdırılır.
- sabit söz birləşmələri parçalanır və s.

Leksik səhvlər:

Qismən oxşar səslənən sözlərdə səhvlər ortaya çıxır. (sözlərin möhkəmlənməməsi nəticəsində):

In Baku leben viele Menschen.	əvəzinə	In Baku lieben viele Menschen.
Wo liegt Baku?	əvəzinə	Wo legt Baku?
Ich kämme nicht.	əvəzinə	Ich kämfe nicht.
Was antwortete man?	əvəzinə	Was antwortete Mann?
die Stadt Baku	əvəzinə	der Stadt Baku

Müqazisə edək:

Bakıda çoxlu adam yaşayır.	Bakıda çoxlu adam sevir. <u>leben</u> sözü <u>lieben</u> sözü ilə qarışdırılıb
Bakı harada yerləşir?	Bakı harada qoyulur? <u>liegen</u> sözü <u>legen</u> sözü ilə qarışdırılıb.
Mən başımı darayıram.	Mən mübarizə edirəm. <u>sich kämmen</u> sözü <u>kämfen</u> sözü ilə qarışdırılıb.
Nə cavab verdilər?	<u>man</u> sözü əvəzinə <u>Mann</u> sözü səhvən işlədilib.
Bakı şəhəri	Bakı dövləti <u>Stadt (şəhər)</u> sözü <u>Staat (dövlət)</u> sözü ilə qarışdırılıb.

Orfoqrafik səhvlər.

a)Alman sözlərində ortaya çıxan səhvlər (sözlərin yazılışında orfoqrafik qaydaları bilməmək nəticəsində) :

Gebäude, Heimat	əvəzinə	Gebeude, Haimat
Lehrerin, spielen	əvəzinə	Lererin, spilen
Denkmäler, Gärtner	əvəzinə	Dänkmäler, Gertner
Im Garten	əvəzinə	im garten
wer, dort	əvəzinə	ver, dopt

b)Alınma sözlərdə ortaya çıxan səhvlər (sözlərin yazılışında orfoqrafik qaydaları bilməmək nəticəsində, bəzən də Azərbaycan və rus dillərinin təsiri altında):

Theater	əvəzinə	Teater
Konservatorium	əvəzinə	Konserwatorium
Bibliothek	əvəzinə	Bibliotek
Kabinett	əvəzinə	Kabinet
Sklave	əvəzinə	Sklafe

Müqazisə edək:

Azərbaycan dilində:	Rus dilində:
teatr	театр
konservatoriya	консерватория
kabinet	кабинет
kitabxana	библиотека

Aparılan müşahidə və alınan nəticələr tələbələrin alman dilində bilik, bacarıq və vərdislərinin aşağıdakı vəziyyətdə olduğunu göstərir:

1. Tələbələrin oxu bacarığı lazımı səviyyədə deyildir. O sürətli və rəvan oxumur, tələffüz qaydalarını zəif bilir. Səslərin tələffüzü ilkin bacarıq formasındadır, o hələ formalaşmayıb.

2. Mətni oxuyub anlama bacarığı zəifdir. Bu ondan irəli gəlir ki, tələbə lüğət minimumuna və leksikoloji biliyə malik deyil. Buna görə də o, frazoloji ifadələri və sözdüzəltmənin növlərini ayırd edə bilmir. Onun, xüsusən düzəltmə sözlər bəhsindən biliyi və praktiki vərdisləri yoxdur.

3. Lüğətlə işləmək, ondan elementar şəkildə istifadə etmək bacarığı yoxdur. Tələbə lüğətdən ismi, feli, sifəti və s. nitq hissələrini lazımı səviyyədə seçib yaza bilmir. Leksik vahidlərin mətindən asılı olaraq dəyişməsinə, mənanın dinamikliyini anlaya bilmir.

4. Tələbənin qrammatik qaydalardan düzgün istifadə etmək bacarığı və biliyi aşağı səviyyədə olduğundan onun nitqi də nöqsanlıdır.

5. Dinləyib anlama qabiliyyəti lazımı səviyyədə inkişaf etdirilmədiyindən o, dinlədiyini yaxşı başa düşmür.

Xarici dil təliminin başlanğıc və ilk mərhələsində pedaqoji prosesin düzgün təşkil olunmasını təmin etmək lazımdır, çünki məhz xarici dil tədrisinin başlanğıc mərhələsi, gələcək işin müvəffəqiyyətini müəyyən dərəcədə təyin edir.

Alman dilinin Azərbaycan auditoriyasında tədrisin spesifik çətinliklərini, biz qismən də olsa müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək üzə çıxarmağa çalışırıq. Məsələn “Düzəliş dəftəri” vasitəsilə, müxtəlif məzmunlu çalışmalarla, müəyyən cümlənin qrammatik təhlilini aparmaqla və testləri yerinə yetirməklə.

Yoxlamanın bu forması diaqnostik qiymətə malik olub, müəllimə nəinki mənfə nətəicəni, həmçinin səhvlərin baş vermə səbəblərini müəyyəndirməyə imkan verir.

Beləliklə, biliyin bu səbəbdən yoxlanılmasında əsas məqsəd:

- 1) Xarici dilin sistematik, ardıcıl öyrənilməsində tələbələrin fərdi səhvlərini müəyyənləşdirmək.
- 2) İlin ortaları və axırlarında aparılan yoxlamaların nəticələrini ilkin yoxlama nəticələri ilə müqayisə edib, əldə edilən nəəliyyətləri qeydə almaq.
- 3) Nikbinlik prinsipindən çıxış edərək tələbədə əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərə inam oyatmaq.

Xarici dilin öyrənilməsi müəyyən bir fəaliyyətdir. Onun əsasında konkret bir dilin fonetika, leksika və qrammatikası durur. Ancaq dili yalnız nəzəri cəhətdən bilmək azdır. Əldə edilən bilikləri həmçinin praktikada tətbiq etməyi bacarmaq lazımdır.

Xülasə

Xarici dillərin tədrisi gənc nəslin təlim tərbiyəsində dövlət əhəmiyyətli iş kimi diqqət mərkəzində durur. Tədrisin bütün mərhələlərində fonetik və qrammatik cəhətdən düzgün və səlis, leksik cəhətdən zəngin və dəqiq, məntiqi cəhətdən rəbitəli və ardıcıl nitgin əldə olunmasına cəhd göstərilir. Dil vərdislərinin inkişafı müəyyən

dil materialının mənimsəməsi əsasında mümkündür. Söz ehtiyatının zənginləşməsi əksər hallarda səhsiz olmur. Bəs onların səhvlərinin qarşısını necə almalı? Burada həm öyrənən, həm də öyrədən şəxs fəal iştirak etməlidir. Bu məqalədə linqvistik, metodik və psixoloji amillər əsasında dil hadisələrinin dərk edəcəyini verilir. Məqalənin əsas məqsədi xarici nitqdəki səhvlərin dil faktlarında əks etdirməklə, dillər arasında uyğunluq və uyğunsuzluqları müəyyənləşdirmək və onların sərhəni vermək, tələbələrin yazılı və şifahi nitqində tipik səhvlərin öyrənmək əsasında Azərbaycan və alman dillərinin, yeri gəldikcə rus dilinin müqayisəli təhlilindən çıxış edərək spesifik çətinlikləri göstərməkdir. Qarşılaşdırma metodu əsasında alman, azərbaycan və qismən də rus dillərinin qrammatik, leksik və fonetik hadisələri tutuşdurulur, fərqli və uyğun cəhətlər göstərilməklə yanaşı, çətinlik törədən hallar nəzərə çatdırılır.

Açar sözlər: nitq hissələri, tipik səhvlər, söz sırası, qrammatika, leksika

HAQIQAT MEHDIYEVA BY COMPARISON, IDENTIFYING AND ELIMINATING SPECIFIC DIFFICULTIES OF LINGUISTIC FACTS

Summary

Foreign language teaching is of state importance in educating the young generation.

Developing speaking skills with correct pronunciation, grammar accuracy, rich vocabulary and coherency is one of the main objectives at each stage of teaching. This aim should be achieved through acquisition of certain language materials.

However, acquisition of rich vocabulary does not occur without errors. How we should solve this problem depends on teacher-learner activity. This article deals with the prognosis of some language cases on linguistic, methodical and psychological aspect. The article mainly focuses on speech errors basing on foreign language facts and identifying the similarities and differences between languages. The specific difficulties and typical errors in students oral and written speech are also stated using comparative analysis of Azerbaijan, German and occasionally, Russian languages. Using comparative method, the phonetic, grammatical and lexical cases in German, Azerbaijan and Russian languages are studied in details revealing the differences and similarities. The language cases causing difficulties in learning are also considered in this article.

Key words: parts of speech; typical mistakes; the word order; grammar; phonetics

ХАГИГАТ МЕХДИЕВА
ПУТЕМ СРАВНЕНИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЕ И УСТРАНЕНИЕ
СПЕЦИФИЧЕСКИХ ТРУДНОСТЕЙ ЯЗЫКОВЫХ ФАКТОВ
РЕЗЮМЕ

Преподавание иностранных языков находится в центре внимания как государственно важная задача в образовании и воспитании подрастающего поколения. На всех этапах обучения делается попытка добиться фонетически и грамматически правильной и беглой, лексически богатой и точной, логически связной речи. Развитие языковых навыков возможно на основе усвоения определенного языкового материала. Пополнение словарного запаса часто не обходится без ошибок. Но, как предотвратить их ошибки? Здесь должны активно участвовать как обучающийся, так и преподаватель. В данной статье дается понимание педагогического прогноза языковых явлений на основе лингвистических, методических и психологических факторов. Основная цель статьи - отразить ошибки в иностранной речи в языковых фактах, определить соответствия и несоответствия между языками и дать их интерпретацию, показать конкретные трудности на основе изучения типичных ошибок в языковой практике, в письменной и устной речи студентов на основе сравнительного анализа азербайджанского и немецкого языков, при необходимости, даже русского языка. На основе метода сравнения согласовываются грамматические, лексические и фонетические явления немецкого, азербайджанского и частично русского языков, показаны разные и совместимые аспекты, учитываются тревожные ситуации.

Ключевые слова: части речи, типичные ошибки, порядок слов, грамматика, лексика

Ədəbiyyat:

1. Duden „Richtiges und gutes Deutsch“ Duden Band 9. Dudenverlang Mannheim – Zürich 2011
2. Monika Reimann – Grundstufen – Grammatik, „Erklärungen und Übungen“, München 2020
3. Deutsch – Aserbajdschanisches Wörterbuch. Ahmad Omid – Yazdani Berlin 2004
4. Deutsch I Əminə Əliyeva. Baku 2001
5. Deutsch II Əminə Əliyeva. Baku 2001
6. Grammatik der Deutschen Sprache. M.G. Arssenijewa, E.W. Gassilewitsch, R.A. Tereschkova, A.A. Sambrsizkaja Moskau 1963
7. Russisch-Deutsches Wörterbuch. Edmund Daum und Werner Schenk. VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig 1966

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, prof. **Zemfira Məmmədova**